अग्निसूक्तम् (1.1)

'अग्निं नव मधुच्छन्दा वैश्वामित्रः' अग्निमित्यादिसूक्तं नवर्चम् इत्यनुक्रमणिकायामुक्तत्वात्। विश्वामित्रपुत्रो मधुच्छन्दो नामकस्तस्य सूक्तस्य द्रष्टत्वात् तदीय ऋषिः, 'ऋष गतौ' इति धातुः। 'सर्वधातुभ्यः इन्' 'इगुपधात् कित्' सूक्तेऽस्मिन् स्तूयमानत्वात् तद्देवानां देवत्वम् इति। अग्निर्देवः। 'दिवा वै नोऽभूदिति तद्देवानां देवत्वम्' इत्यर्थः यथा अतो दीव्यतीति देवः। मन्त्रेण द्योतन्ते इत्यर्थः यथा यज्ञस्य साधनानि राज्ञः पुरोहितस्तदर्थीयं सम्पादयति। यज्ञस्य पूर्वभागे आह्वनीयरूपेण अवस्थितः भवति। अतएव "अग्निर्वै देवानां होता," 'होता' इत्यभिधीयते —

अत्र अग्निशब्दस्य यास्को बहुधा निर्वचनं दर्शयति यथा अग्रं नयति सन्नममानः। अग्रणीर्भवति, अग्रं यज्ञेषु प्रणीयते, अंगं नयति सन्नममानः, न क्नोपयति, न अक्नोपनो भवति इति स्थौलाष्ठीविः, न क्नोपयति, न अक्नोपनो भवति इति स्थौलाष्ठीविः; तथा च ब्राह्मणाः स्तुवन्ति। देवसेनामग्रे अयं नयतीत्यग्रणीः तथा च ब्राह्मणा- स्तूयन्ति। देवसेनामग्रे अयं नयतीत्यग्रणीः "अग्निर्वै देवानां सेनानीः" इति। एतदेवाभिप्रेत्य तरम् "अग्निर्वै देवानां प्रथमो देवतानाम्" बह्वृचामन्त्रब्राह्मणे आमनन्ति "अग्निर्मुखं प्रथमो देवतानाम्" (ऐ. ब्रा. 1/4) इति मन्त्रः। तथा तैत्तिरीयाश्चामनन्ति -" (तै. ब्रा.) नामसनेयनस्त्वेव- अग्निरग्रे प्रथमो देवतानाम्" जायते तस्मादग्नि मामनन्ति - स न एषा अग्रे देवतानाम् जायते दातृभस्ति, नाम" इति। अथमग्निः रमणीयानां धनानां दातृभस्ति, नाम" इति। अथमग्निः रमणीयानां धनानां दातृभस्ति, अतएव 'रत्नधातमम्' विशेषणम् अपि लभते।

Scanned with CamScanner